

Софія СИВУК

студентка IV курсу, ОП 032 «Історія та археологія», Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ПРАЦЯ АКАДЕМІКА Є.В. ТАРЛЕ «НАПОЛЕОН» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ВПЛИВІВ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ІСТОРИЧНУ НАУКУ

Історична наука доволі часто ставала плацдармом для політичних маніпуляцій задля утвердження та зміцнення влади різного роду правлячих сил. Особливого відображення на всі сфери суспільного життя вищезгаданий різновид пропагандистської діяльності набуває за тоталітарно-диктаторських режимів. Суспільну рецепцію на це явище ми можемо простежити у різних публіцистичних працях антиутопічного жанру, найбільш відомими прикладами яких є: Є. Замятін «Ми» (1920 р.); О. Гакслі «Який чудесний світ новий!» (1932 р.); Ж. Орвел «Колгосп тварин» (1945 р.) та «1984» (1949 р.). Проте варто розглянути і історіографічне відображення досліджуваного явища у науковій думці.

Одним з найбільш разучим прикладом зображення науково-історичних маніпуляцій у ХХ ст. є період перебування на посаді головного секретаря КПРС – Йосипа Сталіна. Варто зауважити, що впливи на історичну науку мали не тільки підпільно-репресивний характер, а й знайшли своє відображення на законодавчому рівні. Центральними для нашого дослідження є 1935–1940 р. В цьому контексті варто згадати постанови: ЦК ВКП(б) від 15 травня 1934 р. «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» і РНК СРСР від 26 січня 1936 р. «Про підручники історії».

Розглядаючи постанову від 15 травня 1934 р., зауважимо – вона визначає шкільну програму, як освітню систему, що не відповідає викликам тогочасної освіти. Основна увага в свою чергу поділяється побудові єдиного «правильного» (марксистського) бачення історичних процесів школярами. Вирішення поставленої проблеми виводилось у трьох постановах. Перша складова наказу відповідає за створення нових шкільних підручників, часові рамки реалізації яких обмежується до червня 1935 р. Реформа здійснюється за відповідними напрямками: історія стародавнього світу, середніх віків, нового часу, а також залежних і колоніальних країн цього ж періоду, СРСР. Друга складова наказу призначала професійно-кадровий склад, що відповідав за реалізацію попередньої постанови. Третя складова відновлювала роботу історичних факультетів Московського та Ленінградського університетів з контингентом осіннього прийому для підготовки кваліфікованих спеціалістів на термін п'яти років [3].

Постанова РНК СРСР від 26 січня 1936 р. «Про підручники історії» регламентувала перегляд, покращення та зміну існуючих підручників спеціально складеною комісією. Важливою складовою цього документу є введення конкурсу на заміну тих підручників, що не відповідають визначеним нормам. Відзначимо, пріоритетними напрямками визначались: історія СРСР та нового часу [4].

Зауважимо, що вищезгаданий період створив загальні постулати для подальшого вкорінення радянської пропаганди в історичну науку. Також, взявши за основу досліджувані освітні реформи можемо простежити найбільш важливі тематики впливів, серед яких однією із центральних є історичний період нового часу [3; 4].

Для прикладу пропагандистських впливів на радянську історіографію періоду Сталінізму розглянемо науково-дослідну діяльність провідного дослідника наполеонівської епохи Євгена Тарле та його монографії

«Наполеон». Перше видання датується 1936 р. та за змістом є науково-популярним. Звертаємо увагу – нам не вдалось віднайти доробок 1936 р., тому ми користувались перевиданням 1957 р. Для коректної оцінки праці ми вважаємо за необхідне звернути увагу на джерельну базу. Співвідношення кількості посилань та сторінок викладу інформаційного матеріалу становить 1:22,2 (19 посилань на 423 с.) відповідно. Також більша їх частка (12 посилань) це згадки попередніх праць авторства академіка. Цей факт викликає запитання з приводу якості доробку. Зауважимо, що список використаних джерел є відсутнім і статистичні дані ми вибудували на підставі аналізу виносок, що зустрічаються під час викладу матеріалу автором. Відзначимо і те, що присутні посилання які були додані до перевидання 1957 р., себто в первинному монографічному виданні 1936 р. вони відсутні. Ці висновки ми робимо на основі датувань цих посилань. Яскравим прикладом є згадана у праці ще одна робота Є.В.Тарле: «Навала Наполеона на Росію» (1938 р.) в той час як перше видання датується 1936 р. [8, с.264].

Важливим елементом у монографії «Наполеон» є зрима присутність у тексті праці марксистсько-ленінської ідеології. Вона зустрічаються в двох основних формах. Перша, найбільш поширена, представлена через гіперболізації та маніпуляції поняттями, що відображають основні ідеологічні постулати вищевказаного періоду: «буржуазія», «феодально-кріпосничий стрій», «дворянство», «пролетаріат» і т.д.: «1795 був одним з вирішальних поворотних років в історії Французької буржуазної революції. Буржуазна революція, скинувши абсолютистсько-феодальний лад, втратила 9 термідора найгострішої своєї зброї – якобінської диктатури, і, домігшись влади, ставши на шлях реакції, буржуазія блукала у пошуках нових способів та форм міцного встановлення свого володарювання» [8, с.21].

Як читаємо в іншому фрагменті, «закінчення революції диктатурою Наполеона знаменувало насамперед перемогу великобуржуазних елементів над ремісничим пролетаріатом, над неможливою дрібнобуржуазною масою, над тією плебейською стихією, яка в 1789–1794 рр., до 9 термідора, зіграла таку роль» [8, с.395].

Як бачимо, у даних цитатах яскраво відображена маніпуляція словами автором, який, в свою чергу просуває ідеологічні радянські наративи класової боротьби в широкі маси читачів, адже тираж тільки першого видання становив 40 тис. екземплярів. Звернемо увагу й на те, що починаючи від 1936 р. до наших днів ця праця перевидається доволі масивним накладом. Проте, ми вважаємо, що вищезгаданий доробок несе не тільки ідеологічну пропаганду, а радше використовує її як інструмент для створення плацдарму наслідування ідеям французької революції не тільки «легалізуючи» в такий спосіб події жовтневого перевороту, а й беручи звідти своє історичне «коріння».

Друга форма є менш масовою та вибудовується навколо вкорпорованих в текст цитат класиків марксизму-ленінізму. За результатами дослідження ми вивели кількісну частоту вживання цих імен: Маркс – 16; Енгельс – 18; Ленін – 2; Марксизм – 3. Частина з цих посилань є недоречно вжитою та не несе інформативного, в контексті історичної науки, змістового наповнення: «...декілька слів про характер наполеонівських воєн, що із самого початку різко відрізнялися від воєн Французької революції. Саме з приводу воєн Французької революції і наполеонівських воєн Ленін говорить: «Національна війна може перетворитися на імперіалістичну і назад. /.../ Під імперіалізмом Ленін розуміє тут грабіж чужих країн взагалі, під імперіалістською війною –

«війну хижаків за розділ такої здобичі», як пояснює він у іншому місці, де в іншому зв'язку теж торкається епохи» [8, с.123–124].

Для кращого розуміння продемонстрованого нами уривку значимо, що Євген Тарле визначає характер наполеонівських воєн виключно на основі рецепції цього процесу Володимиром Леніним, уникаючи при цьому розгляду інших джерел. Важливо в цьому контексті зазначити той факт, що вищезгадана особа не була компетентним істориком-наполеоністом, дослідником епохи, а як наслідок будь-які висловлювання та тези не є коректними з наукової точки зору аби користатись ними як джерелом до вивчення певного історичного періоду чи явища, адже у них відсутня фундаментальна джерельна база.

Також варто звернути увагу на пропаганду вивчення російсько-французької війни 1812 р. Зауважимо, що у монографії «Наполеон» Євгена Тарле це питання є одним з ключових, адже розділ «Нашестя Наполеона на Росію» є найбільшим за своїм розміром (38 с.). Варто також відзначити, що за концептуальною побудовою у праці чітко простежуються впливи історіографічної школи радянської наполеоністики, до якої належить автор, проте відсутня єдина чітка система подачі матеріалу з приводу війни 1812 р. Розглядаючи ситуацію перед початком конфлікту Євген Тарле зазначає ще в розділі «Імператор і імперія в zenіті могутності», що фактично починаючи з 1810 р. Наполеон почав вивчати особливості Російської імперії [8, с.242].

Проте, вже в розділі «Розрив з Росією 1811–1812 р.» автор розповідає, що вперше вивчати питання конфлікту з Російською імперією Наполеон почав у 1811 р. Хоча, у попередньому розділі, як зазначалось вище, первинна підготовка до воєнного конфлікту (усвідомлення необхідності військових дій, вивчення місцевості, її особливостей і тд.) почалося ще у 1810 р [8, с.246–247].

Відзначимо і основну причину, яка на думку Євгена Тарле спричинила початок військового конфлікту – бажання зробити з Російської імперії маріонетку для боротьби з Британією. Проте, автор не враховує зазначені ним же тези про недотримання Тильзицького мирного договору, в особливості пункту присвяченому континентальній блокаді Олександром І. Варто відзначити, що значна увага спрямована саме на важливості континентальної блокади для Французької імперії. Себто, навіть без додаткових джерел, використовуючи виключно працю «Наполеон» ми можемо сказати заперечуючи офіційну позицію автора монографії, що основна причина початку російсько-французької війни – досягнути виконання континентальної блокади Російською імперією [8].

Проаналізувавши монографію Євгена Тарле «Наполеон» ми приходимо до висновку, що досліджувана праця має не стільки науково-популярний, як ідеологічно-пропагандистський характер. При цьому вона містила значну кількість міфологем та некоректно подані історичні події. В цьому контексті важливо звернути увагу на політичні переконання вищезгаданої постаті. Євген Тарле висловлював кардинально протилежну ідеологічну парадигму партійної доктрини, адже науковець поділяв імперські переконання. Для вмотивування своїх позицій біографами часто підкреслюється чітка негативна рефлексія до подій «жовтневої революції» та встановленню більшовицької диктатури. Проте, з іншого боку, ми можемо простежити виділені біографами ознаки, що могли б вказувати на спільні з лінією партії ідеологічні теорії. Однією з основних є концепція «сильної держави»: «Силу держави Е.В. Тарле визначив вмінням, правильніше, внутрішньою здатністю держави /.../ мобілізуватися і висунути видатну особистість /.../ здатну відповісти на

виклики і поставлені перед державою проблеми (завдання). Тому найбільш важливим фактором в політиці, за Е.В. Тарле, є момент психологічний. Це – один із вузлових (центральных) методологічних принципів історико-політичного аналізу Тарле. Звідси і співпраця з Й.В. Сталіним, яка не дисонувала післяреволюційним політичним поглядам Тарле» [6, с. 87].

Відзначимо, елементи ідейної подібності не зробили з Євгена Тарле прибічника Сталінської системи управління, адже негативне ставлення до терору та партійних підходів розвитку наукової думки знайшли своє відображення у антисталінських позиціях дослідника. Проте політичні переконання не висвітлювались на широкий загал, через що ми не можемо висловлювати цю концепцію у догматичній формі [5; 6, с. 88].

Отже, радянська пропаганда мала визначний вплив на історичну науку. Особливо яскраво цей процес простежується в період її формування (1934–1940-ві р.). Розглядаючи ці процеси на прикладі радянського історика Євгена Тарле ми не можемо сказати, чи керувався науковець матеріальною вигодою, чи морально-етичними переконаннями, проте праця «Наполеон» не несе наукової цінності, а лиш є продуктом марксистсько-ленінської ідеології СРСР, яка в свою чергу як фальсифікувала певні події, так і вибудовувала новий історичний конструкт причинно-наслідкових зв'язків. А також досліджуване монографічне видання є чудовим прикладом укорінення в суспільну думку наслідування Радянським Союзом ідей французької революції, таким чином утверджуючи багатостолітню «боротьбу» пролетаріату з буржуазією.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.). Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2007, 36. С. 52–57.
2. Крих С. Другая история: «Периферийная» советская наука о древности. Москва : Новое Литературное Обозрение, 2020. 320 с.
3. Про викладання громадянської історії в школах СРСР : постанова Ради нар. комісарів Союзу РСР та Центр. ком. ВКП(б) від 15.05.1934 р. № 113.
4. Про підручники історії : постанова ради нар. комісарів СРСР та центр. ком. ВКП(б) від 26.01.1936 р.
5. Ревуненков В. Е. В. Тарле (1875–1955). Вестник Санкт-Петербургского университета. 2004. № 3–4. С. 104–108.
6. Сапко І. Концепція сильного государства в политической теории Е. В. Тарле. Власть. 2012. С. 86–89.
7. Смирнова В. Административный контроль над советской исторической наукой в 1945–1953 гг. Вестник ТГПИ.
8. Тарле Е. Наполеон. Москва : Акад. наук СРСР, 1957. 429 с.
9. Тихонов В. Идеологические кампании «позднего сталинизма» и советская историческая наука (середина 1940-х–1953 г.). Москва, Санкт-Петербург (б) : Нестор-История. 424 с.
10. Цфасман А. Историк и вождь: жизненные и творческие коллизии академика Е. В. Тарле в условиях сталинизма. Вестник пермского университета. 2012. № 2 (19). С. 125–131.